

ХАРАКТЕР ЯК СКЛАДОВА ТВОРЧОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

О.В. Сторож,

кандидат психологічних наук
доцент кафедри практичної психології та психотерапії
Рівненського державного гуманітарного університету

Статтю присвячено дослідженню характеру як складової творчої соціалізації старшокласників. Здійснено аналіз наукової літератури, що розкриває зміст поняття «творча соціалізація». Розкрито важливу роль набутих характеристик у творчому розвитку старшокласників. Встановлено сутність творчої соціалізації старшокласників.

Ключові слова: *набуті характеристики, соціалізація, творче мислення, творча соціалізація старшокласників, складова творчої соціалізації.*

Статья посвящена исследованию характера как составной творческой социализации старшеклассников. Осуществлен анализ научной литературы, которая раскрывает содержание понятия «творческая социализация». Раскрыта важная роль приобретенных характеристик в творческом развитии старшеклассников. Установлена сущность творческой социализации старшеклассников.

Ключевые слова: *приобретенные характеристики, социализация, творческое мышление, творческая социализация старшеклассников, составляющая творческой социализации.*

Постановка проблеми. Розвиток сучасного суспільства характеризується значними трансформаційними перетвореннями в усіх сферах життєдіяльності людини, що спонукає її до свободи, самовизначення, прийняття самостійних рішень і дій у нових умовах, до свідомого вибору власних життєвих позицій, до усвідомлення себе як суб'єкта власної активності. У цей період відбувається перевірка на силу характеру кожної особистості, її спроможності вистояти й бути ефективною та продуктивною в мінливому світі. Характер загартовується роками на досвіді успіху й невдач. Тому дослідження основних рис характеру, які допомагають людині бути успішною і творчо соціалізованою, необхідно здійснювати, вивчати й розвивати серед нашої молоді, зокрема серед учнів старшого шкільного віку, що підсилить у них соціальну адаптацію та вміння гнучко реагувати на зовнішні стимули й задачі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначено, що провідні психологічні концепції та моделі соціалізації особистості сформувались зарубіжними й вітчизняними вченими у руслі трьох основних підходів: *культурантропології* (Ф. Боас, В. Малиновський, М. Мід та ін.), *соціології* (Дж. Дьубі, Е. Дюркгайм, В. Кукартц та ін.) та *психології* (Г. М. Андрєва, Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін, Л. Колберг, А. Маслоу, В. В. Москаленко, Г. Олпорт, Ж. Піаже, К. Роджерс, Дж. Роттер, З. Фрейд, В. Т. Ціба та ін.) [5; 12].

Аналіз основних підходів до проблем *творчого мислення* показав, що це процес створення суб'єктивно нового продукту, відкриття або прогнозування чогось суттєво нового через пізнання й пошук необхідних і нестандартних способів дій, через встановлення різноманітних зв'язків, комбінацій, аналогій, реконструкцій із багатьох можливостей, синтезуючи та пов'язуючи елементи новим оригінальним шляхом (Д. Б. Богоявленська, Е. де Боно, Ф. Вільямс, Дж. Гілфорд, Л. Я. Дорфман, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, В. В. Клименко, О. І. Кульчицька, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, М. Л. Смульсон, П. Торренс, О. Є. Тунік та ін.) [7; 8].

Значна увага науковців приділяється змісту й дослідженню взаємозв'язку процесів соціалізації та творчого мислення: розмежування активної та пасивної соціалізації (Г. Алдер, Г. О. Балл, Г. С. Батищев, Н. Ф. Голованова, В. М. Дружинін, О. Г. Карпенко, Л. С. Смолінчук, В. Т. Ціба, В. С. Юркевич); виявлення соціальної творчості, соціальної креативності, соціальної обдарованості (Т. Н. Балабанова, О. І. Власова, Л. Б. Єрмолаєва-Томіна, Е. Ландау, О. І. Ніколаєва, О. І. Кульчицька, Л. В. Попова, Р. О. Семенова, О. Ю. Тургенєва) [1; 12; 15] як одного з критеріїв вдалої соціалізації особистості з високим творчим потенціалом.

Теоретичні пошуки також дозволили виокремити й довести існування процесів творчої адаптації, творчої адаптованості, що полягає в самозмінах і змінах, перебудовах соціальних ситуацій

на підставі незахисних адаптивних механізмів та створення умов для нової цілеспрямованої, продуктивної, творчої діяльності, яка приймається й позитивно оцінюється соціумом, тобто нова швидка й оригінальна адаптація до швидкоплинного навколишнього світу (А. А. Налчаджян, К. Роджерс, В. М. Ямницький) [12], що, в свою чергу, дає підстави для існування поняття творчої соціалізації особистості, яке нещодавно з'явилося у вітчизняних (О. А. Туріна) і зарубіжних (Л. В. Коломийченко) дослідженнях. Сутність процесу *творчої соціалізації* виражається в найвищому щаблі соціалізації людини в середовищі – активне входження особистості у світ суспільства шляхом творчо-перетворюючої дії задля позитивної зміни в процесі освоєння традицій, норм і цінностей культури [14].

Структуру творчої соціалізації старшокласників утворюють її складові, до яких належать соціально-психологічна адаптація, фрустрація, соціальний статус, соціальне визнання, вербальне й образне творче мислення, оригінальність, тематична й *набуті творчі характеристики* [12; 13].

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз набутих творчих характеристик як складових творчої соціалізації старшокласників.

Виклад основного матеріалу. За теоретичним аналізом робіт зарубіжних і вітчизняних вчених соціалізація особистості опосередкована віковими та психологічними особливостями кожного періоду зростання, до якого, у першу чергу, відноситься повне структурування самосвідомості (Г. С. Абрамова, Г. М. Андреева, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін, Е. Еріксон, Дж. Роджерс), перехід на якісно новий рівень моральної свідомості (М. Й. Боришевський); розвиток інтелекту (Ж. Піаже, А. О. Реан), розвиток творчого мислення (В. М. Дружинін, Г. С. Костюк, Н. С. Лейтес, В. О. Моляко, О. Д. Музика, І. П. Павлов, В. В. Рибалко, В. А. Роменець), формування характеру (О. І. Лічко), цілепокладання (Ю. М. Швалб), самооцінка (І. Ю. Кулагіна), соціальний статус (С. Д. Максименко, Дж. Морено, Т. Д. Щербан), становлення особистісного самовизначення (Т. Д. Драгунова, Д. Б. Ельконін). У процесі соціалізації особистість переходить з позиції реципієнта соціальних впливів до позиції активного суб'єкта, тобто активно відтворює соціальні норми та відношення за рахунок діяльності й творчої реалізації [7; 8; 10–12].

Таким чином, успішна соціальна ситуація розвитку особистості залежить від основних складових соціалізації: *соціально-психологічної адаптації, фрустрації, соціального статусу, соціального визнання, набутих характеристик* (М. Й. Боришевський, О. З. Лютак, І. Г. Малкіна-Пих, С. Д. Максименко, А. О. Реан, Ю. М. Швалб); і розвитку складових творчого мислення: *образного і вербального творчого мислення* (В. М. Дружинін, Г. С. Костюк, В. О. Моляко, В. В. Рибалка, В. А. Роменець), які у своїй взаємодії відображають складові творчої соціалізації особистості [1; 2; 7; 8; 10–13].

Розглянемо докладніше змістову структуру складової творчої соціалізації старшокласників – *набуті творчі характеристики*.

До набутих характеристик ми відносимо риси характеру особистості, які були набуті нею в процесі соціалізації. Характер визначається психологічним утворенням, яке включає сукупність яскраво виражених і відносно стійких рис, притаманних певній особистості, які постійно виявляються в її поведінці [3; 9].

Дослідження рис характеру особистості можна зустріти в багатьох працях, зокрема у В.Т. Циби. Так, В.Т. Циба в контексті соціалізації особистості й регулятивно-детерміністської концепції розглядав риси характеру таким чином: «Сформована стійка риса характеру є абстрактною суб'єктивною регулятивною властивістю особистості, яка допомагає їй урівноважувати свою психічну систему з подібними психічними системами інших осіб, упереджуючи можливі психічні напруження з намаганням зберегти домінуючу позицію і можливість локальної самореалізації в процесі розв'язання суперечностей у зв'язку з пересіченням шляхів задоволення подібних потреб-цілей інших осіб. І риси характеру сприяють вгамуванню, заспокоєнню емоційних збуджень, переживань учасників взаємодій у процесі задоволення потреб кожним з них» [15].

У нашому дослідженні важливо розглянути ті основні риси характеру, які притаманні творчій особистості: *схильність до ризику; складність (комплексність); допитливість; уява* (Г. Алдер, А. Богданова, С. Борисов, Ф. Вільямс, Р. М. Грановська, А. Ребер) [1; 3; 4; 10].

Так, у наукових словниках *ризик* – це ситуативні дії суб'єкта, спрямовані на досягнення привабливої мети, які гарантують успіх. Їх реалізація пов'язана з елементами небезпеки чи неуспіху. Ситуація ризику передбачає можливість вибору одного з двох альтернативних варіантів поведінки – ризикованого, пов'язаного з можливістю неуспіху й неприємними наслідками, чи надійного, що гарантує збереження досягнутого. Основою такої поведінки є мотивація досягнення

успіху. Умовно ризик поділяють на виправданий і невиправданий. Відносим є й поділ дій на обережні та ризиковані. Дії, які, на перший погляд, є обережними, суб'єкт може переживати як ризиковані й навпаки. У психології особливу увагу приділяють вивченню ситуацій, у яких успіх залежить від випадку («пощастить – не пощастить»), і тих, у яких він пов'язаний зі здібностями людини. Встановлено, що за інших умов люди більше ризикують у ситуаціях, пов'язаних не з «везінням», а з розрахунком на свої здібності. Окремі люди надають перевагу ризикованому варіантові перед надійним. Такий безкорисливий ризик, «ризик заради ризику», переживається суб'єктом як бажання «гострих відчуттів», як потяг до небезпеки [9; 16].

За Г. Алдером [1], готовність іти на ризик проявляється у рішенні найскладніших задач, які не піддаються прогнозуванню результатів. Небезпечним також може бути протиставлення своїх поглядів загальноприйнятим. У дослідженнях Ф. Вільямса [13] здатність іти на ризик проявляється в конструктивності сприйняття картини, припущенні можливості невдачі, у намаганні робити припущення, здогадуватися, діяти в неструктурованих умовах.

У свою чергу, характеристика *складність (комплексність)* може виражатись у двох значеннях: а) утворення з декількох частин; різноманітність за складом частин і зв'язками між ними; б) складність, заплутаність [3; 6]. Протилежне поняття – простота. Також розрізняють когнітивну складність, що є психологічною характеристикою когнітивної сфери. Вона відображає ступінь категоріальної розчленованості, диференційованості свідомості індивіда, що сприяє вибірковому сортуванню вражень про дійсність, яка опосередковує його діяльність. Визначається кількістю підвалін класифікації, якими свідомо або неусвідомлено користується суб'єкт при диференціації об'єктів певної змістовної галузі [16]. Свідомість є неоднорідною і в різних змістовних сферах може характеризуватися різною когнітивною складністю. Операційним критерієм когнітивної складності може виступати розмірність (кількість незалежних факторів) суб'єктивного семантичного простору [16]. У дослідженнях Ф. Вільямса [13] складність розглядається як пошук багатьох альтернатив, уміння бачити різницю між тим, що є, і тим, що могло бути, упорядкування неупорядкованого, уміння розбиратися в складних проблемах, сумніватися в єдино вірному рішенні.

Відповідно характеристика *допитливість* виступає рисою характеру особистості, яка виявляється в постійному прагненні людини до глибшого розуміння суті подій і явищ навколишнього світу. Допитливість є необхідною умовою інтелектуального й творчого розвитку людини, успішного навчання та свідомого професійного вибору. У дошкільному віці – це вікова особливість розвитку дітей. У школярів вона формується в процесі навчання шляхом пробудження інтересу до різних навчальних предметів і видів людської діяльності [9]. За А. Ребером, допитливість – це схильність до пошуку нового [3]. А. Богданов і С. Борисов [10] розглядають допитливість як здатність дивуватися, зацікавленість і невгамовне прагнення нових знань. Р. М. Грановська [4] підкреслює, що допитливість – це дитяча здатність дивуватися, що збереглася в дорослої людини ті підтримує чуттєвість до нових проблем. У дослідженнях Ф. Вільямса [13] допитливість розкривається в умінні виявляти інтерес, грати ідеями, знаходити вихід у складних ситуаціях, виявляти цікавість до загадок, головоломок, міркувати над прихованим змістом явищ, додержуватися передчуття, просто подивитися, що відбувається.

Наступна характеристика – *уява*, яку ми розглядаємо як набуту властивість особистості, оскільки в процесі соціалізації вона розвивається, вдосконалюється й набуває нової більш складної та змістовної структури, враховуючи життєвий досвід особистості. Уява – психічний процес, який виявляється у створенні людиною на основі її попереднього досвіду образів об'єктів, яких вона безпосередньо не сприймала та не сприймає в конкретний момент. Уява має соціальну природу. Вона виникла та розвинулась у процесі трудової діяльності людини. Уява дає змогу уявити результат праці ще до її початку, орієнтуючи людину під час її діяльності. В уявленні очікуваного результату полягає докорінна відмінність людської праці від інстинктивної поведінки тварин. Уява є пізнавальним процесом, специфіка якого полягає в переробленні минулого досвіду людини, що зберігається у вигляді образів і понять. Як і мислення, уява починає функціонувати в проблемній ситуації, що має різні ступені визначеності [9]. Коли проблемна ситуація є недостатньо визначеною, і в результаті аналізу її не вдається перетворити на задачу, тоді починає функціонувати уява. Її цінність полягає в тому, що, доповнюючи ситуацію, вона дає змогу прийняти рішення та продовжити діяльність навіть за відсутності належної повноти для мислення. Уява – це відображення властивостей реальної дійсності в нових, незвичних зв'язках і поєднаннях. За рівнем вираження активності уяву поділяють на пасивну й активну. Пасивна уява характеризується створенням образів і програм поведінки, що не втілюються або не можуть бути

втілені в життя. Вона виникає як замітник діяльності, коли людина з певних причин ухиляється від необхідності діяти. Активну уяву поділяють на репродуктивну (відтворюючу) та творчу. Репродуктивна уява є процесом створення образів, що відповідають опису. При цьому створений образ є лише суб'єктивно новим, а об'єктивно його вже створили інші люди. Його побудова відбувається на основі словесного опису об'єктів, сприймання їх зображень (карт, схем, креслень тощо). Творча уява передбачає самостійне створення нових образів, які реалізуються в оригінальних і цінних продуктах діяльності. Їх новизна полягає не в елементах, а у видозміні цих елементів та їх сполучень. Творча уява є найважливішою складовою творчої діяльності людини. Особливою формою творчої уяви є мрія – образ бажаного майбутнього. Іноді як синонім уяви використовують фантазію [3; 9; 16].

У дослідженнях Ф. Вільямса [13] уява проявляється в умінні візуалізувати й будувати уявні образи, уявляти те, чого ніколи не було, довіряти інтуїції, переходити за межі реального світу.

Слід зазначити, що у своїх дослідженнях А.О. Реан наводить висновки, що пізнавальні процеси старшокласників здобувають такі якості, які роблять їх більш досконалішими та гнучкими, причому розвиток особливостей пізнання дуже часто випереджає власне особистісний розвиток юнат. Хоча дослідження М.Л. Смульсон доводять, що не до кінця можна погодитись із такими висновками, виходячи з розвитку регулятивної системи юната, яка може призводити до контрадаптивної, дезадаптивної поведінки, або десоціалізації, що виникає у зв'язку з неузгодженістю між мотивами та діями, вербальним і реальним планом, намірами та результатами дій, неадекватністю установки особистості й об'єктивних актуальних вимог ситуації та ін. [11; 12]. Слід також пам'ятати, підкреслює М. Л. Смульсон, що в старшому шкільному віці можливі загострення типових рис акцентуацій характеру, зокрема: гіпертимність, своєрідна вікова інтровертованість, яскраво виражена статево-рольова диференціація може межувати з досить частою інфантильно-рольовою негнучкістю, відчуття самотності, негативна ідентичність тощо. Однак, зауважуємо, що переважно в старшокласників свідомо та цілеспрямовано формуються такі якості, як сила волі, витримка, наполегливість, самоконтроль, обдуманість, критичність, допитливість, ризикованість тощо. Тому знижується гострота міжособистісних конфліктів, менше проявляється негативізм у ставленні до оточуючих, покращується фізичне й емоційне самопочуття, підвищується комунікабельність, знижується рівень тривожності, нормалізується самооцінка, підкреслює О. З. Лютак [12].

Теоретико-методологічний аналіз *набутих творчих характеристик* показав, що характер виступає соціальною властивістю, яка формується протягом соціалізації особистості і її можна корегувати, розвивати, зміцнювати, що є важливим і необхідним у вихованні творчо соціалізованої молоді, зокрема старшокласників, коли вони переживають другий сенситивний період розвитку творчого мислення, який характеризується надзвичайною інтенсивністю засвоєння інформації та її використання. Особлива увага має бути зосереджена на тих набутих характеристиках, які спонукають творчу діяльність юнака, зокрема, на схильності до ризику, складності, допитливості й уяви тощо.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, було проаналізовано *характер* як одну зі складових творчої соціалізації старшокласників, завдяки якому відбувається спонукання особистості до творчої діяльності в повсякденному житті, формування нових якісних і продуктивних звичок для досягнення успішного результату.

Теоретично обґрунтовано, що зміст і структура творчої соціалізації особистості базуються на її вікових особливостях і взаємозв'язку складових соціалізації і творчого мислення та проявляються у соціальній творчості, соціальній креативності як вищих формах соціальної активності особистості або суспільства; творчій адаптації як процесі змін, перебудові соціальних ситуацій на основі захищених адаптивних механізмів; творчій соціалізації як найвищому шаблону соціалізації людини в середовищі.

Встановлено, що творча соціалізація старшокласників – це процес стійкої, загальної адаптованості на підставі активізації захищених адаптаційних механізмів психіки, що призводить до систематизації, конструювання, інтегрування старшокласником образу світу, структурним компонентом якого є уявлення про самого себе як частину цього світу, який тісно пов'язаний з детермінуючими складовими творчого мислення, що проявляється у майстерності, винахідливості й творенні нових і корисних продуктів діяльності, а також у соціальній лабільності, у якій здійснюється творчість старшокласника, його самовизначення.

Здійснене дослідження відкриває *перспективи* для подальшої розробки та вивчення проблеми *творчої соціалізації особистості* у різних вікових категоріях та будь-яких соціальних сферах життя

людини. Автор вбачає їх у розробці моделі психологічного консультування творчої молоді, а також у створенні програми підготовки шкільних психологів до надання психологічної допомоги дітям різних вікових категорій з проблеми творчої соціалізації в сучасному інформаційному суспільстві.

Література

1. Алдер Г. CQ, или Мускулы творческого интеллекта / Гарри Алдер ; пер. с англ. С. Потапенко. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 2004. – 496 с.
2. Власова Е.И. Социальная креативность в структуре интеллекта социально одаренной личности / Е.И. Власова // Психология одаренности. – К., 1996. – С. 82-91.
3. Большой толковый психологический словарь : пер. с англ. / сост. Артур Ребер. – М. : Вече ; АСТ, 2003. – Т. 2 (П – Я). – 560 с.
4. Грановская Р. М. Творчество и конфликт в зеркале психологии / Р.М. Грановская. – СПб. : Речь, 2006. – 416 с.
5. Кобазева Ю.А. Динамика процесса социализации при переходе от младшего к старшему подростковому возрасту : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Юлия Александровна Кобазева. – М., 2005. – 172 с.
6. Краткий психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Ростов-н/Д., 1998. – 512 с.
7. Кучерявий І.Т. Творчість – основа розвитку потенційних джерел особистості : навч. посібник / І.Т. Кучерявий, О.І. Клепиков. – К. : Вища шк., 2000. – 288 с.
8. Моляко В.А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В.А. Моляко. – К. : Освіта України, 2007. – 388 с.
9. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О.М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с. – (Енциклопедія ерудита).
10. Психологічна підтримка творчості учня / упоряд. О. Главник, В. Зоц. – К. : Редакції загальнопедагогічних газет, 2003. – 128 с. – (Б-ка «Шкільного світу»).
11. Смульсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту : монографія / М.Л. Смульсон. – К. : Нора-Друк, 2003. – 298 с.
12. Сторож О.В. Психологічні особливості творчої соціалізації старшокласників : дис. ...канд. психол. наук. : 19.00.01/ Олена Василівна Сторож. – К., 2011. – 358 с.
13. Туник Е. Е. Модифицированные креативные тесты Вильямса / Е.Е. Туник. – СПб. : Речь, 2003. – 96 с.
14. Туріна О.А. Культуротворчі чинники творчої соціалізації особи / О.А.Туріна // Вісник Книжкової палати. – 2011. – № 1. – С. 35-40.
15. Циба В.Т. Системна соціальна психологія : навч. посіб. / В.Т. Циба. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 328 с.
16. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник / В.Б. Шапар. – Х. : Прапор. – 2005. – 640 с.